

ПТИЦИ ОТ СРЕДНОВЕКОВНИ СЕЛИЩА В БЪЛГАРИЯ

ЗЛАТОЗАР БОЕВ

За по-правилна оценка на състоянието на съвременната ни орнитофауна е от значение да имаме информация за състава и разпространението на птиците в миналото. Данныте за птиците в българските земи в продължение на последните 1000 години са твърде оскудни. Те се отнасят предимно за културните пластове в средновековните археологически обекти. С единични изключения (работите на Иванов, 1956 и 1959) изследването ѝм започва едва напоследък. По-пълни данни вече има за селището на Хисарлька (Сливен, X–ХІІ в., Боеv, Рибаров, 1989), Велики Преслав (IX–X в., Боеv, Илиев, 1989, 1991; Илиев, Боеv, 1990), селището при с. Гарван, Силистренско (VI–XI в., Боеv, 1986) и др. Отделни данни за видовия състав на птиците, установени по костни останки в средновековните селища, могат да се открият в работите на Боеv (1991) за водоплаващите птици и Боеv (1991 а).

Въпреки че у нас вече не се спори за значението на археозоологичната информация за цялостното изследване на бита на древното население, все още на събирането на костните материали от животински произход по традиция не се отделя нужното внимание. Те продължават да се събират инцидентно и в повечето случаи все още се изхвърлят заедно с изкопаната пръст. Събирането им чрез пресяване или промиване е по-скоро пожелание.

В настоящата статия се представят резултатите от проучването на остеологический материал от птици от 9 средновековни български селища.

МАТЕРИАЛ И МЕТОДИ

Останките са датирани от VI до XVII в., като възрастта им в отделните обекти е както следва: находище № 1) Карнобат – крепостна кула край града, VI–XI в. Материалът е предоставен от д-р Лазар Нинов (АИМ–БАН) през 1984 г.; № 2) с. Кривня, Русенско, IX–X в. Материалът е предоставен от д-р Николай Илиев (ЦВМИ–София) в 1985 г.; № 3) Преслав, IX–X в. Материалът е събиран при разкопки през 70-те години в столицата Велики Преслав и ни е предоставен от д-р Н. Илиев в 1989 г. Други материали от това селище, но датирани IX–XVI в., са ни представени от д-р Н. Илиев в 1990 г.; № 4) с. Карапово, Новозагорско – укрепено селище с крепостна стена, X–ХІІ в. Единични кости са от XIV в. Материалът е предоставен от н.с. Георги Рибаров (ИМ – Ямбол) в 1990 г.; № 5) Плиска, X в. Материалите са събрани при разкопки през 1984–1987 г. под ръководството на археоложката Павлина Петрова и са ни предоставени от д-р Л. Нинов в 1991 г.; № 6) Ямбол – средновековен некропол, IX–ХІІ в. Материалът е предоставен от н.с. Г. Рибаров в 1985 г.; № 7) с. Дядово, Новозагорско – селищна могила, втората половина на XI–ХІІ в. Разкопките се проведени през 1984 г., а материалът ни е предоставен от н.с. Г. Рибаров в 1985 г.; № 8) с. Воден, до гр. Болярово, Бургаско – обитаема пещера, X–XIV в. Разкопките са проведени през 1983 г. под ръководството на археолозите Г. Илиев и Д. Драганов. Материалът е получен от н.с. Г. Рибаров в 1984 г.; № 9) Видин – средновековната крепост „Баба“

Вида“, VIII–XVII в. Материалите са събрани при разкопки през 1980–1987 г. под ръководството на н.с. Въло Вълев (ИМ – Видин) и са получени от него през 1989 г.

На всички лица, предоставили материали за настоящото проучване, авторът изказва своята благодарност.

Общо в деветте селища са събрани 309 бр. кости и костни фрагменти от птици, които са предмет на обсъждане в настоящата статия. Те са определяни чрез сравнителната остеологична колекция от птици в Секция „Зоология“ на Националния природонаучен музей в София. При определянето на минималния брой екземпляри са отчитани размерите и възрастовите разлики, с което той се доближава максимално до реалния (Bökonyi, 1970). Неидентифицирани са само 4 костни фрагмента, съставляващи 1,3% от изследвания материал. Разпределението на останките в отделните обекти е представено на табл. 1.

Таблица 1

Разпределение на изследваните костни останки от птици по находища

№	Находище	Брой	Катал. № – НПМ–БАН
1	Карнобат	5	40–44
2	с. Кривня, Русенско	29	57–85
3	Преслав	78	2278–2309; 3452–3496
4	с. Карапово, Новозагорско	132	2997–3128
5	Плиска	29	4298–4326
6	Ямбол	10	209–218
7	с. Дядово, Новозагорско	9	216–221; 2444–2446
8	с. Воден, Бургаско	3	35–37
9	Видин	14	2206–2219

РЕЗУЛТАТИ И ОБСЪЖДАНЕ

Установени са общо 20 вида птици, представени с най-малко 87 екземпляра (табл. 2). Както личи, основният дял от костните останки принадлежи на 4 вида домашни птици (кокошка, гъска, патица и пуйка), сред които убедително доминира домашната кокошка. Тя съставлява 86,2% от броя на костите и 74,5% от броя на установените екземпляри от домашни птици. За първи път в археозоологичната ни литература пуката бе съобщена за столицата Велики Преслав (по-точно за просъществувалото върху нейните руини селище до късното средновековие) от Иванов (1959) (XVII в.). Останки от пуйки бяха установени и при по-късни проучвания на този обект (Боев, Илиев, 1991).

Към представителите на ловната фауна се отнасят общо 20 екземпляра (22,9%) от най-малко 10 вида птици: *Columba/Streptopelia*, *Phasianus colchicus*, *Streptopelia turtur*, *Cygnus olor*¹, *Anser albifrons*, *Anatidae gen.*, *Perdix perdix*, *Tadorna ferruginea*, *Otis tarda*, *Tetrao urogallus*, *Anas sp.* и *Grus grus*². Сивата чапла може да има случаен произход, макар че до началото на настоящото столетие в някои райони на Източна Европа и Азия чаплите са били обект на лов и месото им се е използвало за храна (Тугаринов, 1947). Многобройни данни посочват недвусмислено, че водоплаващите птици винаги са имали първостепенно значение като ловни обекти за древните жители (Боев, 1991).

¹ До късното средновековие в Европа лебедите наред с останалите водоплаващи птици от разред *Anseriformes* са били считани за ценен пернат дивеч. Декоративните им качества и намалялата им численост едва в края на XIX в. ги изключват от списъка на ловните птици в Европа.

² До средата на настоящото столетие сивият жерав в много страни в Европа, включително и у нас (Петров, 1950) се е считал за обект на лов.

Таблица 2

Видов състав и разпределение на птиците от средновековните селища в България¹

Вид	Находища									
	№1	№2	№3 ²	№4	№5	№6	№7	№8	№9	Общо
<i>Gallus gallus domestica</i>	3/1	16/5	57/9	124/1	711/3	10/2	6/2	—	4/2	231/41
<i>Anser anser</i> (L.) (вклучително <i>A. anser domestica</i>)	—	4/2	12/2	2/1	10/3	—	—	—	—	28/8
<i>Phasianus colchicus</i> L.	1/1	5/2	—	—	1/1	—	2/2	2/1	—	11/7
<i>Anas platyrhynchos</i> (L.) (вклучително <i>A. pl. domestica</i>)	—	1/1	2/1	—	1/1	—	—	—	3/1	7/4
<i>Corvus corax</i> L.	—	—	—	3/2	1/1	—	—	—	—	4/3
<i>Anser albifrons</i> (Scop.)	—	1/1	—	—	2/2	—	—	—	—	3/3
<i>Gypaetus barbatus</i> (L.)	—	—	—	—	3/2	—	—	—	—	3/2
<i>Meleagris gallopavo domestica</i>	—	—	1/1	—	—	—	—	—	1/1	2/2
<i>Tetrao urogallus</i> L.	—	—	—	—	—	—	—	—	2/1	2/1
<i>Perdix perdix</i> (L.)	—	—	2/1	—	—	—	—	—	—	2/1
Anatidae gen.	—	—	2/1	—	—	—	—	—	—	2/1
<i>Pelecanus onocrotalus</i> L.	—	1/1	—	—	—	—	—	—	—	1/1
<i>Anas</i> sp.	—	—	—	—	—	—	—	—	1/1	1/1
<i>Cygnus olor</i> (G m.)	—	1/1	—	—	—	—	—	—	—	1/1
<i>Tadorna ferruginea</i> (P a 11.)	—	—	1/1	—	—	—	—	—	—	1/1
<i>Ardea cinerea</i> L.	—	—	—	—	—	—	—	—	1/1	1/1
cf. <i>Aquila pomarina</i> Ch. L. Brehm	—	—	—	1/1	—	—	—	—	—	1/1
<i>Accipiter nisus</i> (L.)	—	—	1/1	—	—	—	—	—	—	1/1
<i>Grus grus</i> (L.)	—	—	—	—	—	—	—	—	1/1	1/1
<i>Otis tarda</i> L.	1/1	—	—	—	—	—	—	—	—	1/1
<i>Streptopelia turtur</i> (L.)	—	—	—	—	—	—	1/1	—	—	1/1
<i>Columba/Streptopelia</i>	—	—	—	1/1	—	—	—	—	—	1/1
<i>Pica pica</i> (L.)	—	—	—	—	—	—	—	1/1	—	1/1
Aves indet.	—	—	—	1/1	—	—	—	—	1/1	2/2
Всичко	5/3	29/13	78/17	132/23	29/13	10/2	9/5	3/21	4/9	309/87

¹ В графите числителят представя броя на костните останки, а знаменателят – минималния брой на екземплярите.

² Данните за Велики Преслав се отнасят само за материали, получени след 1988 г., т.е. те допълват сведенията за птиците от това селище, съдържащи се в цитираните в уводната част на статията работи.

Установени са и 3 вида дневни грабливи и 2 вида вранови птици. Особен интерес представляват останките от 2 екземпляра на брадатия орел (лешояд) от столицата Плиска, където едва ли са попаднали случайно. Вероятно като едра и красива мощна птица с ефектно контрастно оперение брадатият лешояд е имал и декоративно значение. Тъй като и трите намерени кости са от дисталните краища на крилата, допускаме, че е възможно за някакви цели да са били използвани специално дългите му до половин метър първостепенни махови пера. Има данни, че през средновековието у нас от такива пера се изработвали стабилизатори за ловните стрели (Юхас, 1983).

Не изключваме малкият ястреб да е бил използван като обучена за лов птица. Според Sternberg (1969) след големия ястреб той е най-използваният от 13-те вида дневни грабливи птици в Европа, обучавани за ловни цели още от античността. Има доказателства, че в столицата Велики Преслав са ловували с обучени хищни птици. За това говорят и няколкото керамични плочки, изобразяващи ловец с орел (?), кацнал на ръката му (Денков, 1988).

Врановите птици (гарван в с. Караново и Плиска и сврака във Видин) най-

Фиг. 1. Бойна сцена върху камък от Преслав (по Фехер, 1940 – рис. Ал. Заричинов)

вероятно като мършоядни птици са били привличани от изхвърляните хранителни отпадъци на буницата на тези селища. Тази им особеност е причина за тяхното завишено присъствие в археорнитологичните материали в много от изследваните древни селища в Европа.

Косвени сведения за значението на птиците в бита на жителите от средновековните български селища намираме и в рисунките-графити от това време. Според детайлното им изследване от Овчаров (1982), най-разпространени са ловните фигурални композиции, включващи изображения на различни животни, включително и птици. Птиците обаче фигурират и в други по своята тематика графити – военните. Табл. 45 и обр. 23 на с. 49 на споменатото съчинение представят „бойна сцена върху камък от Преслав“. Тя включва и едно доста реалистично изображение на едра граблива птица – белоглав лешояд (?), на втори план (фиг. 1). (Изображението е представено по Фехер (1940), тъй като там са съхранени повечето от детайлите на оригинала.) Мършоядните птици по осияните с трупове бойни полета са били обикновен елемент за пейзажа по онова време. Според самия Овчаров „Изображения на орли, предадени реалистично или схематично, се откриват често сред паметниците на ранното българско средновековие – както в рисунките-графити, така и върху различни предмети...“ (с. 75). Безспорен факт е, че някои птици (например орлите) са имали обредно-религиозно значение дори до късното средновековие у нас. През тази епоха орелът често е изобразяван заедно със змия. Според Овчаров (1982) „... орелът и змията ... са пряко свързани с шаманския култ...“ (с. 76). Сред средновековните рисунки-графити от Плиска намираме изображения на гъска, орел и гълъб, от Преслав – на фазани и патици, от Велико Търново (Царевец) – на орел „... в хералдическа поза“, а от с. Червен, Русенско – на патици.

Находките от глухар от крепостта „Баба Вида“ остават далеч от съвременните изолирани и разпокъсани части от старопланинския ареал на вида. Най-близките му гнездови находища понастоящем отстоят на около 60 km (биосферния резерват „Чупрене“, южно от Белоградчик, Боеv, 1985). Интерес представляват и останките от IX–X в. от гнездилия у нас до средата на века розов пеликан край с. Кривня, Русенско (фиг. 2). Логично е да се предполага, че преди около 1000

Фиг. 2. Дясна тарзометатарзална кост на розов пеликан. Дисталната част липсва
(сн. Виктор Хазан)

години в блатата край р. Дунав той е бил обикновен гнездящ вид заедно с къдроглавия пеликан. Съвместно гнездене на розови и къдроглави пеликани в Североизточна България у нас е било установено само веднъж (в езерото Сребърна край Силистра) от Raspaleva и Mitschev (1968).

Досега у нас в субфосилно състояние ръждивият ангъч не бе съобщаван. Данните от Преслав са първи по рода си и се отнасят за район, в който и до днес са оцелели последните му находища в страната (Накинов, 1985). Колхидският фазан, установлен в 5 от 9-те изследвани обекта (Карнобат, с. Кривня, Плиска, с. Дядово и с. Воден), очевидно преди около едно хилядолетие е бил доста по-разпространен в Източна България, включително и северно от Стара планина. Днес в диво състояние, но с нарушена расова чистота, той се е запазил само в няколко ограничени места в долината на р. Тунджа, едно от които (резервата „Долна Топчия“ край Елхово) е защитено (Боеv, 1991 б).

Както се спомена, в разглежданите археологически обекти, птицевъдството се е основавало предимно на отглеждането на домашната кокошка. Съотношението на младите към възрастните екземпляри в тях показва, че в 1/3 от случаите костните останки принадлежат на пилета, т.е. на млади птици незавършили растежното си развитие. Това показва, че консумацията на пилешко месо е била доста разпространена. В с. Караваново от 17 екз. кокошки 5 са млади индивиди, в с. Кривня от 5 — 2 са млади, а в Преслав от 9 — 3 са млади. В Плиска и в Преслав са били отглеждани най-малко 2 породи кокошки. Едната била едра и размерните ѝ показатели са съпоставими с тези на повечето съвременни кокошки от универсален месно-яйчен тип. Тя се отглеждала масово. Другата, много по-рядко срещана, е била с дребни размери. Теглото ѝ достигало 500—700 g и е била сходна с джинките. В с. Кривня, Преслав, с. Караваново и Плиска са отглеждали и домашни гъски и патици. Най-общо гъските са били почти 2 пъти по-многобройни като домашни птици в сравнение с патиците.

ЛИТЕРАТУРА

- Боев, З. 1986. Костни останки от птици. — В: Ж. Въжарова. Средновековното селище с. Гарван, Силистренски окръг. VI—XI в. С., БАН, с. 68.
- Боев, З. 1991 а. Изследвания на птиците от археологическите обекти в България. — Природа, БАН, № 1, 35—39.
- Боев, З. 1991 б. Пораженията на алчността или истината за колхидския фазан. — Еволюция, екология, екополитика, № 2, 32—33.
- Боев, З., Н. Илиев. 1989. Птиците в храната на населението от Вътрешния град на Велики Преслав (IX—X в.). — Археология, № 4, 46—49.
- Боев, З., Н. Илиев. 1991. Птиците и тяхното значение за жителите на Велики Преслав (IX—X в.). — Археология, № 3, 43—48.
- Боев, З., Г. Рибров. 1989. Птиците в бита на жителите на средновековното селище на Хисаръка (Сливен, X—XII в.). — Изв. муз. от Югоизт. България, 12, 207—212.
- Боев, Н. 1985. Глухар (*Tetrao urogallus* L., 1758). — В: Червена книга на НР България, Т. 2. Животни. С., БАН, 95—97.
- Денков, В. 1988. Древна и нова професия на грабливите птици. — В: Животни с професии. С., Нар. просв., 34—43.
- Иванов, Ст. 1956. Домашните и дивите животни от градището край с. Попина, Силистренско. — В: Славяно-българското селище край село Попина — Силистренско. С., БАН, 69—95.
- Иванов, Ст. 1959. Храната от животински произход на обитателите на южната порта в Преслав. — Изв. Археол. инст., 22, 209—221.
- Илиев, Н., З. Боев. 1990. Птиците в храната на населението от Външния град на Велики Преслав (IX—X в.). — Интердисципл. изсл., 17, 91—94.
- Накинов, Д. 1985. Червен ангъч, червен килифар, ръждив килифар, казарка (*Tadorna ferruginea* Pall., 1764). — В: Червена книга на НР България. Т. 2, Животни. С., БАН, 60—61.
- Овчаров, Д. 1982. Български средновековни рисунки-графити. С., ДИ Септември. 368 с.
- Петров, Ал. 1950. Нашите ловни птици. С., Физкултура, 64 с.
- Тугаринов, А. 1947. Сем. Ardeidae — Цапли. — В: Фауна СССР. Т. 1, вып. 3. Птицы. М.—Л., АН СССР, 194—250.
- Фехер, Г. 1940. Ролята и културата на прабългарите. С., Книгоизд. Ив. Коюмджиев. 172 с.
- Юхас, П. 1983. Рефлексният лък. — Изв. Нац. военно-ист. музей, 5, 172—189.
- Боев, З. 1991. Waterfowl in Ancient Bulgaria. — In: Paleoecologia e Arqueologia. II. Vila Nova de Famalicao, 111—120.
- Вокопуи, С. 1970. A new method for the determination of the number of individuals in animal bone material. — Amer. Journ. Archaeol., 74, 291—292.
- Паспалева, М., Т. Митчев. 1968. Ornithologische Untersuchungen am bulgarischen Donauufer. — In: Limn. Ber. X. Jubiläumstag. Donauforsch., 445—454.
- Стенберг. Зд. 1969. Socolnictvi. Praha, St. zemed. nakl. 248 p.

Постъпила на 18.XII.1991

Адрес на автора:
Златозар Боев
Национален природонаучен музей при БАН
бул. „Цар Освободител“ № 1, 1000 София

BIRDS FROM SOME MEDIEVAL SETTLEMENTS IN BULGARIA

ZLATOZAR BOEV

(Summary)

The bird bone remains from nine medieval settlements of various age (6th to 17th century A. D.) — Karnobat, Krivnya, Preslav, Karanovo, Pliska, Yambol, Dyadovo, Voden and Vidin — are studied. Twenty species of birds are identified by the 309 bones and bone fragments. Four of them are domestic: fowl, goose, duck and turkey. The Do-

mestic Turkey is reported for the second time in Bulgaria (Vidin, 8th to 17th century A. D.), the Ruddy Shelduck and Grey Heron — for the first time. The breeding of Domestic Fowl was the base of the poultry breeding. This species consists of 86,2 percent of bone remains and 74,5 percent of the specimens of domestic birds. One third of Domestic Fowl have been used as chicken. The large gamefowl have been represented by Bustard, Mute Swan, Capercaillie, Crane, White-fronted Goose, Ruddy Shelduck and Colchic Pheasant. The last mentioned one thousand years ago has had much wider distribution in East Bulgaria, including the regions north of the Balkan range.

The most interesting among the birds with uncertain importance to the ancient peoples, are the three bones of the wings two Lammergeiers (Pliska, 10th century A. D.). Among the remaining species are the Sparrowhawk, Raven, Magpie, Turtle Dove, etc.